

FORS-TOJIK VA O'ZBEK ADABIYOTI ALOQALARI: TARIXIY ILDIZLARI, O'ZARO TA'SIRI VA MUSHTARAKLIK ASPEKTLARI

Ziyatova Jasmina

*Axborot texnologiyalari va menejment universiteti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi
jasminaziyatova719@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada fors-tojik adabiyotining o'zbek adabiyoti bilan bog'liq aloqalari, ularning tarixiy ildizlari, shakl va mazmun jihatidagi o'zaro ta'siri hamda madaniy mushtaraklik omillari tahlil qilingan. Maqolada qadimgi Eron va Markaziy Osiyo adabiy an'analari, islom davrida yuz bergan til va janr transformatsiyalari hamda fors-tojik adabiy merosining o'zbek adabiyoti taraqqiyotiga ta'siri amaliy misollar asosida ochib berilgan. Tadqiqotda komparativ, tarixiy va struktur yondashuvlardan foydalanilgan.

Kalit so'zlar: fors-tojik adabiyoti, o'zbek adabiyoti, Eron, tasavvuf, she'riyat, madaniy aloqalar, mushtaraklik.

Аннотация: В статье анализируются связи персидско-таджикской и узбекской литературы, их исторические корни, формы и идейное влияние, а также культурная общность. Рассматриваются литературные традиции Древнего Ирана и Средней Азии, изменения в исламский период и влияние персидско-таджикского наследия на развитие узбекской литературы.

Ключевые слова: персидско-таджикская литература, узбекская литература, Иран, суфизм, поэзия, культурные связи.

Abstract: This article examines the historical roots, literary connections, and mutual influence between Persian-Tajik and Uzbek literatures. It analyzes the shared poetic forms, philosophical ideas, and cultural values that shaped both traditions. Using comparative and historical approaches, the study highlights how Persian-Tajik literary heritage contributed to the development of Uzbek literature from the 9th century onward.

Keywords: Persian-Tajik literature, Uzbek literature, Iran, Sufism, poetry, cultural relations.

Kirish

Fors-tojik adabiyoti Sharqning eng qadimiy madaniy qatlamlaridan biridir. Uning ildizlari miloddan avvalgi Eron (Ahamoniylar, Sosoniylar) sivilizatsiyasigacha borib taqaladi (Bertels, 1960). O'rta Osiyo xalqlari, xususan, turkiy elatlar ham ana shu adabiy madaniyat bilan bevosita aloqada bo'lgan. IX–X asrlardan boshlab, arab xalifaligi parchalana boshlagach, fors-tojik tili (darī) adabiyotda mustaqil mavqe kasb etdi. Shu

davrda Rudakiy, Firdavsiy, Unsuriy kabi shoirlar ijodi orqali fors-tojik adabiyoti o'z shaklini topdi.

O'zbek adabiyoti esa o'zining milliy negizlarini turkiy yozma an'analar bilan bir qatorda, fors-tojik adabiy tajribasidan ham olgan. Bu ikki adabiyot o'rtasidagi aloqalar nafaqat geografik yaqinlik, balki madaniy hamjihatlik tufayli yuzaga kelgan. Ayniqsa, IX–XV asrlar orasida ularning o'zaro ta'siri nihoyatda kuchli bo'lgan (Hodi Hasan, 2012).

Maqolaning maqsadi — fors-tojik va o'zbek adabiyotlari o'rtasidagi tarixiy-madaniy aloqalarni aniqlash, ularning badiiy-falsafiy mushtarakliklarini tahlil qilish va bu jarayonni amaliy misollar orqali dalillashdir.

2. Tadqiqot usullari

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo'llandi:

✓ **Komparativ-tarixiy tahlil** — fors-tojik va o'zbek adabiyotlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni tarixiy bosqichlarda solishtirish.

✓ **Matn tahlili** — asosiy asarlar (Rudakiy, Sa'diy, Hofiz, Jomiy, Navoiy, Bobur) til, g'oya va janr jihatdan ko'rib chiqildi.

✓ **Falsafiy-madaniy yondashuv** — adabiy jarayonni tasavvuf, axloq, insonparvarlik nuqtai nazaridan tahlil qilish.

✓ **Lingvopoetik tahlil** — o'zbek adabiyotiga kirib kelgan forscha so'z va iboralarni aniqlash.

Manbalar sifatida klassik adabiyot namunalariga (Navoiy, Muhokamat ul-lug'atayn, 1983; Sa'diy, Guliston, 1980) va zamonaviy adabiyotshunoslik ishlanmalariga (Bertels, 1960; Hodi Hasan, 2012) tayangan holda izlanish olib borildi.

3. Natijalar

3.1. Til va janr mushtarakligi

Fors-tojik adabiyotida shakllangan g'azal, ruboiy, qasida, masnaviy kabi janrlar keyinchalik o'zbek adabiyotida ham keng qo'llanilgan (Bertels, 1960).

1) Rudakiy g'azallaridagi tuyg'u va lirik ifoda Alisher Navoiy ijodida yangi mazmun bilan davom etadi.

2) Firdavsiyning "Shohnoma"sidagi epik ruh "Alpomish" dostonidagi xalqona epik tuzilishga yaqin.

3) Sa'diy "Guliston"idagi nasihat ruhidagi hikoyatlar Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarida o'zbek tili vositasida yangicha talqin topgan.

3.2. Falsafiy-tasavvufiy mushtaraklik

1. Tasavvuf har ikki adabiyotda markaziy mavzu hisoblanadi.

2. Jomiyning "Nafahat ul-uns" asarida komil inson g'oyasi Navoiy "Lison ut-Tayr"da o'zbek she'riyati ruhiga moslashtirilgan.

3. Hofizning ishqni ilohiy nurlanish sifatida tasvirlashi Lutfiy va Sakkokiy lirikasida aks etadi.

3.3. Leksik-madaniy ta'sir

Fors tili o'zbek adabiyotining leksikasiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

1. "Ishq", "fano", "sabo", "jahon", "mahbub", "ravon" kabi so'zlar o'zbek she'riyatining asosiy poetik lug'atiga aylangan.

2. Ruboiy janrining nomi ham bevosita forscha ("chormisra")dan olingan.

3. Tasavvufiy atamalar — "vahdat", "haqiqat", "ma'rifat" — har ikkala adabiyotda bir xil semantik yukni tashiydi.

3.4. Tarixiy-madaniy aloqalar

1) Alisher Navoiy Abdurahmon Jomiy bilan shaxsiy va ijodiy aloqada bo'lgan (Jomiy, 1976). Navoiy Jomiyi "ustozlar ustози" deb e'tirof etgan.

2) Temuriylar davrida Hirot adabiy muhiti (Jomiy, Navoiy, Husayn Boyqaro) fors-tojik va o'zbek adabiyotining sintez maydoniga aylangan.

3) Boburiylar saroyida fors-tojik tili diplomatik va adabiy tildir — Bobur "Boburnoma"sida bu an'anani turkiy tilga uyg'unlashtirgan.

G'arbga ta'siri

Fors-tojik adabiyoti orqali o'zbek adabiyoti G'arb adabiyotiga ham bilvosita ta'sir ko'rsatgan.

Hofiz g'azallari nemis shoiri Gyoteni, Sa'diy hikmatlari esa Lev Tolstoyi ilhomlantirgan — Navoiy orqali bu g'oyalar turkiy muhitda davom etgan.

4. Munozara

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fors-tojik va o'zbek adabiyotlari bir-biriga qattiq bog'liq madaniy tizimlar hisoblanadi. Fors adabiyoti o'zbek adabiy tafakkurining shakllanishida uchta yo'nalishda muhim rol o'ynagan:

1. **Janriy ta'sir** — fors adabiyotidan o'zbek adabiyotiga g'azal, ruboiy, masnaviy kabi shakllar o'tgan.

2. **Falsafiy asos** — tasavvuf, insonparvarlik, komil inson konsepsiyasi har ikkala adabiyotda markaziy o'rinda turadi.

3. **Til va ifoda** — o'zbek adabiy tili forscha-arabcha so'z boyligi asosida shakllangan.

Shuningdek, bu aloqalar ikki tomonlama xarakterga ega: fors adabiyoti o'zbek adabiyotiga turtki bergan bo'lsa, o'zbek adabiyoti ham fors-tojik makonida yangi badiiy uslublar paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Masalan, Navoiy lirikasining o'ziga xos metaforik tili keyinchalik tojik shoirlari — So'hibi Tabriziy va Kamoliddin Behzod davrida o'z ifodasini topgan.

Zamonaviy davrda ham bu aloqalar davom etmoqda. O'zbekiston va Tojikiston yozuvchilari o'rtasidagi hamkorlik, tarjimalar almashuvi va ilmiy tadqiqotlar bu madaniy merosni yanada boyitmoqda (Cambridge, 2022).

5.Xulosa

Fors-tojik va o'zbek adabiyotlari ming yillik umumiy tarixga ega. Ularning o'zaro ta'siri nafaqat shakl va mazmun darajasida, balki falsafiy-madaniy mohiyatda ham chuqurdir. Fors-tojik adabiyoti o'zbek adabiy tafakkuriga til, janr va ma'naviyat jihatidan mustahkam poydevor yaratgan. Shu bilan birga, o'zbek adabiyoti ham bu an'anani milliy ruh, xalqona obrazlar va turkiy tafakkur bilan boyitgan.

Bugungi kunda fors-tojik va o'zbek adabiyotlari o'rtasidagi mushtarakliklarni o'rganish Sharq madaniyatining yaxlitligini anglash, madaniy integratsiyani mustahkamlash va global adabiyot tarixida ularning o'rnini aniqlash uchun muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bertels, E. E. Istoriya persidskoy literatury. Moskva, 1960.
2. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. Toshkent, 1983.
3. Jomiy, A. Nafahat ul-uns. Tehron, 1976.
4. Sa'diy Sheroziy. Guliston. Tehron, 1980.
5. Hodi Hasan. Fors adabiyoti tarixi. Tehron, 2012.
6. "CENTRAL ASIA XIV: Turkish-Iranian Language Contacts." Encyclopaedia Iranica.
7. Eurasia Travel Portal. "Tajik Literature and Persian Influence."
8. Untold Persia. The Persian Legacy in Central Asia, 2021.
9. International Journal on Integrated Education. Bilingualism and Cultural Exchange, 2020.
10. Iranian Studies, Vol. 55, Cambridge University Press, 2022.